

Wkład środowiska krakowskiego w opracowanie koncepcji oświaty w powojennej Polsce

Okres okupacji to nie tylko lata walki z hitlerowskim okupantem, ale także okres wytężonej pracy nad ustalaniem przyszłych podstaw ustrojowych odrodzonego państwa polskiego. W pracy tej nie pominięto także spraw oświaty i szkolnictwa. Niemal każde ugrupowanie polityczne i oświatowe, zarówno w okupowanym kraju, jak i na emigracji pracowało nad koncepcjami odbudowy i organizacji szkolnictwa w okresie powojennym¹.

Również w Krakowie i województwie krakowskim działacze oświatowi, nauczyciele oraz partie i stronnictwa polityczne włączyli się w opracowanie koncepcji oświaty w wolnej Polsce.

Na zlecenie Okręgowego Biura Szkolnego w Krakowie Karol Ziarno, pseudonim "Sikora", działacz ludowy i oświatowy, pod koniec okupacji opracował koncepcję nowego ustroju szkolnego proponując:

- przedszkole dla dzieci w wieku 4-5 do 7 lat;
- 8-letnią szkołę początkową dla dzieci od 7 do 15 roku życia;
- szkoły średnie ogólnokształcące, zawodowe i dokształcające.

¹ Szeroko omawia tę problematykę m.in. B. Pleśniarski, Koncepcje oświaty powojennej w programach polskiej konspiracji 1939-1945, Warszawa 1982.

Postulowano najniżej zorganizowaną szkołę początkową o dwóch nauczycielach i najwyżej 80 uczniach realizującą program czterech pierwszych klas. Po ukończeniu tej szkoły uczniowie przechodzą do klasy piątej szkoły wyżej zorganizowanej, usytuowanej w sąsiedztwie, do której gminy miały ustawowy obowiązek dowozić dzieci. W tym projekcie była również mowa o strukturze administracji oświaty i kultury, choć była ona podobna do proponowanej już przez Departament Oświaty i Kultury. Obejmowała więc: Ministerstwo Oświaty i Kultury, z Naczelną Radą Oświaty i Kultury jako organem opiniodawczym, kuratoria, inspektoraty szkolne. Organem samorządu w zakresie oświaty i kultury miały być wojewódzkie, powiatowe i gminne Komitety Oświaty i Kultury².

Do dyskusji nad ustrojem szkolnym włączył się także ruch ludowy na terenie Podziemnego Okręgu Szkolnego poprzez utworzoną Komisję Oświaty i Kultury działającą w kilku sekcjach, kierowaną przez Jana Smolenia i sekretarza Ignacego Jakubca³. Komisja opracowała projekt organizacyjno-ustrojowy szkoły powszechnej. Do dwustronicowego wstępu dołączono m.in.:

- a) dekret o zadaniach i organizacji działalności samorządu terytorialnego w dziedzinie oświaty i kultury,
- b) dekret o obowiązku szkolnym,
- c) dekret o zakładaniu, budowie i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych,
- d) statut publicznych szkół powszechnych,
- e) projekt zmian postanowień ustawy z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, dotyczących szkolnictwa powszechnego (o ile ustawa ta pozostanie w mocy),

² S. Gawęda, Projekty organizacji oświaty i kultury na okres powojenny. "Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 1973, t. 15, s. 92.

³ I. Jakubiec, Działalność "Rocha" w Okręgu Szkolnym Krakowskim, "Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego" 1966, nr 8, s. 214.

- f) projekt organizacji kuratoriów szkolnych,
g) projekt samorządowej organizacji oświaty i wychowania⁴.

Na uwagę zasługuje program związanej z obozem londyńskim Chłopskiej Organizacji Wolności "Racławice" założonej w 1939 r. W opublikowanej "Deklaracji ideowej"⁵ zawarto postulaty dotyczące oświaty i wychowania w powojennej Polsce. W części ogólnej stwierdzono, że przez racjonalne działania wychowawcze "jednostka znaleźć powinna warunki wszechstronnego, swobodnego rozwoju i doskonalenia swojej osobowości"⁶. W części szczegółowej zaś podkreślano, że realizowana będzie jednolitość systemu szkolnego, w którym dominująca rola miała przypaść 8-letniej szkole powszechnej, poprzedzonej 2-letnim przedszkolem. Tak więc nauczanie obowiązkowe miało trwać osiem lat. Postulowano rozwój oświaty pozaszkolnej, która zajmowałaby się doksztalcaniem młodzieży i dorosłych. Podkreślano, że "Nauczanie w szkołach utrzymywanych przez państwo ma być całkowicie bezpłatne", a [...] uczniom zdolnym i niezamożnym zapewnić należy pomoc umożliwiającą pobyt w ośrodkach kształcenia - krajowych bądź zagranicznych"⁷.

Szczególnie akcentowano rozwój szkolnictwa zawodowego stwierdzając, że tylko "[...] wiedza ogólna, w połączeniu z umiejętnościami technicznymi, dać może poszczególnym zawodom inteligentne, twórcze jednostki"⁸. Z dużym szacunkiem odnoszono się do zawodu nauczycielskiego, o czym świadczy następujące stwierdzenie: "Zawód nauczycieli i wycho-

⁴ Tamże.

⁵ Deklaracja ideowa "Racławic" 1943, druk. "Wojsko i Niepodległość".

⁶ Tamże, s. 9.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 10.

wawców otoczony ma być troskliwą pieczęcią, tak aby najlepsi tylko do godności wychowania Polaków dopuszczeni byli"⁹.

Kształceniem nauczycieli, także dla szkół powszechnych, miały zajmować się specjalne zakłady przy szkołach akademickich. Cały system wychowawczy miał być przepojony ideą wychowania wszechstronnego: duchowego i fizycznego. Z realizacją tego programu wiązano duże nadzieje i deklarowano wkład jak największego wysiłku w dzieło odbudowy szkolnictwa w Polsce.

Również socjaliści znaleźli dużo czasu na analizę spraw dotyczących nauczania i wychowania po wojnie. Po wydrukowaniu w tajnej prasie socjalistycznej "Wolność" i "Naprzód" artykułów na temat oświaty oraz rozmowach z Mieczysławem Bobrowskim, Adamem Rysiewiczem, Stefanem Rzeźnikiem i Witoldem Wyspiańskim (bratankiem poety Stanisława Wyspiańskiego) został opracowany przez Stefana Towpasa "Projekt organizacji wychowania i oświecenia w Polsce". Dokument ten przekazano kierownikowi Okręgowego Biura Szkolnego w Krakowie Janowi Smoleniowi¹⁰. Podkreślano w nim konieczność zorganizowania bezpłatnego i świeckiego szkolnictwa, obowiązkowego w zakresie szkoły powszechnej i średniej. Obowiązek szkolny postulowano przedłużyć do 18 roku życia. Doceniając wagę odpowiedniego przygotowania kadr nauczycielskich proponowano, aby kształceniem nauczycieli dla wszystkich typów szkół zajmowały się szkoły wyższe. Ponadto zwracano uwagę na:

- konieczność podjęcia walki z analfabetyzmem;
- wprowadzenie jednolitej szkoły powszechnej;
- przeprowadzenie reformy szkolnictwa zawodowego;
- rozwój sieci bibliotek i wydawnictw publikujących książki dla dzieci;

⁹ Tamże.

¹⁰ S. Towpasz, Działalność PPS w dziedzinie tajnej oświaty, "Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 1971, t. 17, s. 205.

- wizytowanie i ocenę nauczycieli¹¹.

Jak widać z tego projektu emanuje troska o dobro całego społeczeństwa jak i poszczególnych obywateli.

Warto by zwrócić uwagę na "Podstawowe wytyczne oświaty powojennej" opracowane w marcu 1944 r. w Krakowie przez prof. Zygmunta Mysłakowskiego, doc. Leszka Staronkę i późniejszego kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego Witolda Wyspiańskiego¹².

W wytycznych tych postulowano oparcie pracy wychowawczej na zasadach nadrzędności interesów ludzkości nad interesami narodów oraz dobra ogółu nad dobrem jednostki. W związku z tym młodzież należy wychowywać na świadomych swych praw i obowiązków obywateli. Autorzy podkreślali, że szkoła ogólnokształcąca winna ułatwić młodzieży rozumienie współczesnego świata i dlatego jej humanistyczne podstawy są niewystarczające i muszą ulec znacznemu rozszerzeniu. Postulowali pilną konieczność likwidacji analfabetyzmu. Proponowali, aby powstała w całym kraju sieć szkół powszechnych dających wszystkim uczniom obowiązkowe 10-letnie wykształcenie podstawowe. Równocześnie widzieli potrzebę rozbudowy szkolnictwa zawodowego i oświaty pozaszkolnej. Szczególnie akcentowano świecki charakter szkoły stwierdzając, że "nauka religii połączona jest z przymusem praktyk religijnych, co jest sprzeczne z duchem demokracji"¹³.

Odbudowie szkolnictwa po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej towarzyszyły zasadnicze zmiany przedwojennego ustroju szkolnego. Kształtowanie się nowych stosunków społeczno-politycznych wymagało także zmian w systemie kształ-

¹¹ Tamże, s. 206.

¹² Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Oświaty (dalej AAN MO), Departament Reformy Szkolnictwa. Fragmenty rękopisu "Podstawowe wytyczne oświaty powojennej", sygn. 106/12

¹³ Tamże.

cenia i wychowania. Przygotowywana reforma szkolna miała być trzecią - po reformie rolnej i upaństwowieniu przemysłu - zasadniczą reformą pierwszych lat Polski Ludowej. Projekt reformy szkolnictwa opracowało Ministerstwo Oświaty, a jego autorzy uważali, że winien on być poddany szerokiej dyskusji społecznej. Minister oświaty dr Stanisław Skrzyszewski na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym obradującym w dniach 18-22 czerwca 1945 r. powiedział:

"Zwołaliśmy Was do Łodzi nie po to, aby Wam narzucić w zakonspirowanych gabinetach opracowany projekt reformy. Przeciwnie, oczekujemy Waszej dyskusji, krytyki jako współgospodarzy kraju. Nie wahamy się wciągnąć do dyskusji szerokich rzesz naszego społeczeństwa, rodziców. Szczególnie ważna jest dla nas współpraca i rzeczowa krytyka kolegów nauczycieli i organizacji nauczycielskich".

Hasło przewodnie stanowiła końcowa wypowiedź ministra, że "Reforma szkolna powinna być dziełem całego narodu"¹⁴.

W wyniku szerokiej dyskusji, prowadzonej przed Zjazdem Oświatowym na terenie Okręgu Szkolnego Krakowskiego, zostały opracowane projekty organizacji szkolnictwa i programów nauczania. Jednym z nich był projekt Michała Chomina, nauczyciela z Tarnowa, w którym proponował on następującą organizację:

- przedszkole dla dzieci od 4 do 6 lat;
- szkoła ogólnokształcąca jednolita dla dzieci od 6 do 15 roku życia;
- licea różnych typów dla młodzieży od 15 do 18 roku życia;
- szkoły wyższe dla młodzieży powyżej 18 roku.

Autor opracował także program nauczania dla szkoły ogólnokształcącej, w którym wprowadził m.in. naukę o kulturze, kaligrafię i zajęcia praktyczne. Projekt ten w ogólnym zarysie był zgodny z propozycjami Ministerstwa Oświaty¹⁵.

¹⁴ Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-22 czerwca 1945, Warszawa 1945, s. 55.

¹⁵ AAM MO. Projekty organizacji szkolnictwa, sygn. 106/15.

Natomiast samodzielny program nauczania historii w szkole powszechnej opracowany został przez nauczyciela Piotra Tkuczkę z Popowic koło Starego Sącza. Program przejęty był elementami demokratycznymi, poddawał rewizji nasz stosunek do Związku Radzieckiego i kładł duży nacisk na współpracę z krajami słowiańskimi¹⁶.

W publicznych dyskusjach prowadzonych przed Zjazdem w Łodzi dominowały problemy dotyczące ustroju szkolnego, natomiast marginalnie traktowano sprawy wychowawcze. Wyjątek od tego stanowiło przemówienie kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego Witolda Wyspiańskiego na konferencji nauczycielskiej w Krakowie w początkach czerwca 1945 r., który powiedział:

"[...] wychowanek powinien umieć odróżnić ziarno od plew, a więc trzeba wyrabiać w nim krytycyzm, postawę badawczą. Należy pamiętać, że rozwijanie sprawności technicznej, uprawiane ostatnio w szerokiej mierze przy nauczaniu nauk przyrodniczych, nie jest identyczne z wyrobieniem postawy badawczej. Bez krytycyzmu i cynizmu młodzieży europejskiej wychowanej przez faszyzm i wojny jest ciemną chmurą dla przyszłości świata. Trzeba więc w szkole i poza szkołą wytworzyć potrzebę, nurt, modę nawet, doszukiwania się podstaw i sensu tego, co w świecie i społeczeństwie jest najważniejsze. Nasi wychowankowie nie powinni już nigdy stawać się narybkiem złodziejsko-zbójcejskich falang faszyzmu i bezwolnym mięsem rzezi wojennych, organizowanych przez kapitalizm i nacjonalizm. Należy w nowej szkole dać szerokie ramy tym oddziaływaniom, które by ze zjawisk społecznych, dla każdego jasnych, wyprowadzały zasady, jakim powinien być człowiek dla człowieka i człowiek dla społeczeństwa. Konieczne jest więc szerokie wyrabianie etyki świeckiej, obok nauki religii, której wyniki okazały się dotąd niewystarczające. Szkoła nowa ma przez nową etykę zdławić cztery zarazy związane ze zniknięciem kultury XX wieku, a mianowicie: chciwość wynikającą z ustroju kapitalistycznego, nienawiść idącą z nacjonalizmu i rasizmu, głupotę jako następstwo tandetnej kultury oraz obłudę towarzyszącą fałszywej moralności i religijności współczesnej"¹⁷.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Ogólnopolski Zjazd Oświatowy..., s. 23.

Charakterystyczne jest to, że W. Wyspiański propago-
wał nauczanie etyki świeckiej, nie postulując usunięcia re-
ligii ze szkół, co wynikało zapewne z faktu, że zdawał so-
bie doskonale sprawę z wielkiego autorytetu moralnego Ko-
ścioła katolickiego w społeczeństwie i chodziło mu jedynie
o uzyskanie poparcia opinii publicznej dla nowej reformy
szkolnej. W wystąpieniu tym W. Wyspiański nawiązał do idei
zawartych w omówionym wcześniej opracowaniu krakowskich pe-
dagogów pt. "Podstawowe wytyczne oświaty powojennej", które-
go sam był współautorem.

Natomiast w wystąpieniu radiowym "O demokratyczne fun-
damenty szkoły polskiej" stwierdził m.in.:

"Udręczona ludzkość popełniłaby najcięższy błąd, gdyby nie wy-
ciągnęła nauki z obecnej rzeczywistości, nie przystąpiła do
przebudowy świata. Tę zaś należy rozpocząć na terenie wycho-
wania [...]. Przebudowa szkoły musi iść w parze z przebudow-
wą ustroju społecznego w duchu zasad życzliwości i prawdy.
Przywary ludzkie z chciwością i uciskiem doprowadziły do
obozów koncentracyjnych. Teza bestialstwa rodzi jednak anty-
tezę dobroci i mądrości. Wśród wykolejeń gromadzą się przez
wieki wartości prawdziwe i niezniszczalne"¹⁸.

A dalej skonstatował:

"Ideał jest zawsze czymś osiąganym tylko w części.
W każdym razie demokracji musi przyświecać ideał człowieka
dobrego, mądrego, inteligentnego, wrażliwego, żywotnego
i odważnego. Takimi ludźmi można rządzić w sposób demokra-
tyczny, demokratyczne ustroje na takich ludziach oparte będą
trwałe. Ideał jest to trudny i odległy, zawsze jednak można
się ku niemu przybliżać"¹⁹.

Zadania szkoły w demokratycznym państwie W. Wyspiań-
ski formułował następująco:

"Nowoczesna szkoła ogólnokształcąca musi otwierać wro-
ta temu, co współcześnie kształci ogólnie, dając zrozumienie
teraźniejszości. A więc fundamentem jej muszą być: fizyka,

¹⁸ Pamięci Witolda Wyspiańskiego 4 X 1888 - 30 XI 1945,
Warszawa 1946, s. 9.

¹⁹ Tamże, s. 47.

chemia i elementy techniki, dalej - nauka o cielesnych i umysłowych właściwościach człowieka oraz przyrodzie żywej wraz z odpowiednimi wskazaniem praktycznymi itp. Wychowanek ma być członkiem społeczeństwa, a więc powinien poznać podstawy nauk o społeczeństwie, gospodarce, polityce. Będzie ojcem czy matką, a więc powinien poznać na wyższych szczeblach nauki zasady wychowywania drugich"²⁰.

Przedstawiłem celowo obszernie fragmenty z wystąpień kuratora krakowskiego, gdyż została w nich naszkicowana nowa koncepcja polskiej szkoły i nowy model jej wychowanka. Zasadnicze tezy tych wystąpień przedstawione były na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi. W koncepcji nowoczesnej szkoły ogólnokształcącej zostały wyeksponowane nauki matematyczno-fizyczne i przyrodnicze oraz ideał świeckiego wychowania.

Dużą aktywność wykazała wówczas krakowska prasa, na łamach której ukazało się szereg artykułów propagujących reformę szkolną²¹. W artykułach tych domagano się stworzenia takiej organizacji szkolnictwa, aby żadne dziecko nie pozostawało poza szkołą i aby była ona dostępna dla młodzieży z wszystkich warstw społecznych.

W dniach 18-22 czerwca 1945 r. odbył się Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi, w którym uczestniczyło 556 delegatów, a środowisko krakowskie reprezentowało 32 działaczy oświatowych z kuratorem Witoldem Wyspiańskim na czele.

²⁰ Tamże, s. 24.

²¹ W. Radecki, Cofnąć ustawy Jędrzejewiczowskie hańbiące naszą demokrację, "Dziennik Polski" z 5 IV 1945; W.Z., W nowej Polsce - nowa szkoła, "Dziennik Polski" nr 110 z 28 V 1945; F. Ingot, Podstawy wychowania obywatela, "Dziennik Polski" nr 111 z 29 V 1945; H.D., Bitwa o nową szkołę, "Dziennik Polski" nr 113 z 31 V 1945; Do delegatów na Zjazd Oświatowy w Łodzi, "Dziennik Polski" nr 125 z 12 VI 1945; A. Świtkowski, Podstawowe założenia nowej szkoły, "Dziennik Polski" nr 130 z 17 VI 1945; S. Skrzyszewski, O reformę szkolnictwa, "Dziennik Polski" nr 131 z 18 VI 1945; Reforma szkolna musi nastąpić w oparciu o sąd całego społeczeństwa, "Dziennik Polski" nr 136 z 23 VI 1945.

Uchwalony na Zjeździe system oświatowy oparto na czterech podstawowych zasadach:

- jednolitości oznaczającej zbudowanie ustroju szkolnego wolnego od wszelkich progów przy przechodzeniu z jednego szczebla nauczania na wyższy oraz równoważności i równorzędności szkół, niezależnie od ich programowego zróżnicowania;

- powszechności, tj. objęcia przez szkołę wszystkich dzieci przez cały okres obowiązku szkolnego;

- publiczności, czyli wyeliminowania szkolnictwa opartego na zasadzie płatności za naukę na rzecz szkół państwowych, samorządowych oraz prowadzonych przez instytucje społeczne;

- bezpłatności, oznaczającej nie tylko brak opłat szkolnych, ale także dążenie do maksymalnego obniżenia kosztów ponoszonych przez rodziców na utrzymanie dziecka w szkole. Ważny jest tu szeroko rozwinięty system burs, internatów i stypendiów dla uczniów szkół średnich i wyższych²².

Projektowana struktura ustroju szkolnego obejmowała: obowiązkowe przedszkole i przewidywała nauczanie na poziomie poziomie początkowym i średnim w 11-letnim cyklu. Pełna szkoła ogólnokształcąca obejmowała trzy cykle programowe: początkowy 5-letni (klasy I - V), średni niższy odpowiadający gimnazjum 3-letni (klasy VI - VIII) i średni wyższy odpowiadający liceum 3-letni (klasy IX - XI). Szkoła powszechna miała być jednolita i obowiązkowa dla wszystkich dzieci w wieku od 7 do 15 roku życia²³.

Następne lata przyniosły kolejne zmiany ustrojowe i programowe polskiej szkoły.

Reasumując dotychczasowe rozważania należy podkreślić, że środowisko krakowskie miało niemały udział w przygotowaniu nowej koncepcji szkoły i modelu jej wychowania.

²² Ogólnopolski Zjazd Oświatowy..., s. 67.

²³ S. Mauersberg, Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944-1948, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974, s. 80.